

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ս. ԷԶՄԻԱԹՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԻ
ԵՒ ԳԵՈՐԳԵԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

(Դ ԳԱՐԻՑ ՄԻՆԶԵԻ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ)

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱՐԱՆԸ ՍԻՄԷՈՆ ԵՐԵՒԱՆՑՈՒ ՕՐՈՎ

(1763 - 1780)

Ինչպէս նշեցինք, Յակոբ Դ Զուղայեցու վախճանումից յետոյ լուսնում է անկման մի շրջան, որը տեսում է համարեա՛ւ ութսուն տարի։ Վարդապետարանը ոչ միայն անշրանում է, այլ նաեւ բոլորովին մոռացութեան է տրուում, անչուշտ վերադառնալով փորձուած սխառմին՝ ձեռնասուններով աշխատանքը առաջ տանելուն, կամ յոյս դնելով ուրիշ վայրերում ծաղկող ունապատների արտադրած սերունդի վրայ։ Այս անփառունակ շրջանը փակող Յակոբ Ե Շամախեցի կաթողիկոսի օրով նկատելի են դարձեցական թոյլ ջանքեր, Վարդապետարանի վերստին կեանքի և նշանակութեան կոչուելու նշաններ։ ԺԸ Դարի երեսնական թուականներին այդ վարդապետարանում սովորել է ուրիշների կարգին նաեւ Սիմէոն Երեւանցին, որը հետապնդում կաթողիկոսական դաս՝ բարձրանալով Էջմիածնի Վարդապետարանում բացեց մի նոր ու վայելուն շրջան։

Սիմէոն Երեւանցին Հայ Եկեղեցու մեծ դէմքերից է։ Նրա դործունէութիւնը բաղմակողմանի է և յուրջ ուսումնասիրութեան տարեկաջ դարձած շատերի կողմից։ Մեր նիւթը թոյլ չի տալիս այդ ամէնը ընդգրկելու։ Անդրադառնում ենք միայն այն ամէնին, որ ուղղակի կապուած է Էջմիածնի Վարդապետարանի նրա օրով կառարած աշխատանքներին։

Մինչեւ իր դաս բարձրանալը, նա հռչակուած էր իբրեւ լաւ ուսուցիչ, քարոզիչ, վարչական և տնտեսական ղեկավարման լաւ քիչ ունեցող մարդ, որը լաւ գիտէր գործակիցներ ընտրել, նրանց պատրաստել և առաջ քաշել։ Նա խելօք, եռանդուն ու համբերատար գործիչ էր։ Իր տասնեօթամեայ կաթողիկոսական պաշտօնավարութեան ժամանակաշրջանը Հայ Եկեղեցու և ժողովրդի համար մի բարեք էր։ Լէոն, Աղանեանը, Օրմանեանը սպասիչ կերպով և բաղմակողմանի զրադուել են բաղմարդին Հայրապետի գործունէութեամբ։

Սիմէոն Երեւանցու ուսուցիչներն են Եղիլ Յակոբ և Յովսէփ վարդապետները։ Առաջինը Յակոբ Ե Շամախեցի կաթողիկոսն է, որի ձեռնասունն ու յաջորդն է հանդիսանում Երեւանցին։ Մի ձեռագրում ասում է, թէ Յա-

կոր վարդապետը Սիմէոնին նկատում է որպէս իր «յատուկ եւ ձեռնասուն նոյն Յակոբայ հոգեւոյն հայրապետի»(1) :

Նրա ուսանողական տարիների պատմութիւնը զեղազարդուած է հրաշապատում գէպերով, որոնք հաստատում են այն միտքը, թէ Երեւանցին ուժերի զերպոյն լարումով միայն կարողացել է «մարդ դառնալ»(2) :

Ընդունելով հոգեւորական կոչումը, Սիմէոն Երեւանցին չուտով դառնում է վանքի աշխատողէմքերից մէկը թէ՛ վարչական եւ թէ՛ մանուշակ ուսումնական հարցերում, այնպէս որ երբ Կ. Պոլսի պատրիարք Յովհաննէս Կոյոտը կաթողիկոսից խնդրում է Երեւանցուն ուղարկել իր մօտ, կաթողիկոսը չի համաձայնում եւ պատասխանում է. «Շատ համարեցիր մի տղայ Սուրբ Աթոռի համար, որ նորան էլ ուզում էք հեռացնել աշտուկից»(3) :

Պատանի հասակում Սիմէոն Երեւանցին աւարտելով իր ուսումը Մայր Աթոռի դպրոցում Արքահամ Մշեցու օրով, իր զիտելիքների եւ հեղ քնաւորութեան շնորհիւ անմիջապէս կարգւում է նոյն դպրոցի ուսուցիչ եւ այդ օրուանից անուանւում է բոլորի կողմից «Սերտող Երեւանցի Սիմէոն» :

Օրմանեան Սրբազան քննարկելով ժամանակի պատմիչների փոստարկումներն ու տուեալները այս հարցի մասին, եզրակացնում է .

«Սիմէոն Էջմիածնի դպրոցի ընթացքը կ'աւարտէ, օգտուելով մանուշակ Շամախեցիին ուսուցչութենէն, եւ անմիջապէս նոյն դպրոցի մէջ ուսուցչութեան կը կոչուի, եւ առաջիկային նշանաւոր հանդիսացող Մայր Աթոռոյ միաբաններ, բոլորն ալ Սիմէոնի աշակերտած եւ Սիմէոնով զարգացած ըլլալին պարծանօք կը յիշեն»(4) :

Երեւանցու ուսուցչական գործունէութիւնը կաթողիկոսարանի վարդապետարանում կարելի է բաժնել երկու՝ նախքան կաթողիկոսութեան չըրջան եւ կաթողիկոսական տարիները։ Առաջինը կարճ է, բայց արդիւնաւետ։ Սիմէոնը որքան վարժ էր աստուածաբանական գիտութիւնների մէջ, նոյնքան էլ վարժ ու ձեռներէջ էր հայկաբանութեան, շարադրութեան, երաժշտութեան, տրամաբանութեան, բեմբասացութեան եւ քերթողութեան մէջ։ Դասուանդելիս, նա զիտէր զրաւել իր ունկնդիրներին ոչ միայն իր զիտելիքներով, այլեւ իր անձով։

Իր հասցուցած նշանաւոր աշակերտներից կարելի է այստեղ յիշել Մինաս եւ Իսահակ աստուածաբան եպիսկոպոսներին, Յովսէփ արքեպիսկոպոս Արղութեանին՝ համայն Ռուսաստանի առաջնորդ եւ քնտրելով կաթողիկոս, Հնդկաստանի յայտնի նուիրակներ՝ Փիլիպոս, Ղունկիան եւ Գրիգոր եպիսկոպոսներին, Յովհաննէս վարդապետին, Դաւիթ եւ Դանիէլ կաթողիկոսներին, Գալուստ եպիսկոպոս Զուղայեցիին, Մատթէոս վարդապետ Կեսարացիին, Թադէոս, Գրիգոր Օշականցի սարկաւազներին։

Ուսուցչական այս լարումն ու բեղուն աշխատանքը ընդհատուած է Ղազար Զահկեցի կաթողիկոսի հրամանով, որով Սիմէոն Երեւանցին նշանակւում էր հայրապետական նուիրակ։ Այդ օրից սկսեալ Երեւանցին կրանում է վարչական ընթացիկ գործերով։ Պարբերաբար Էջմիածին դառնուելիս

(1) «Տուցակ Հայերէն Ձեռագրաց Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրոցի», Տփլիս, 1893, էջ 51:

(2) Աղանեան, «Դիւան...», Գ, էջ 42:

(3) Նոյնը, էջ 44:

(4) Օրմանեան, «Ազգապատում», Հատ. Բ, էջ 3021:

նա առիթը չի կորցնում իր հոգուն հարազատ վարդապետությանը գտնա-
խօսելու համար:

Հաղիւ կաթողիկոսական զահր բարձրացած, Երեւանցին իջմիածին
հրաւիրում է զանազան վանքերում որպէս զիտնական ուսուցիչ անուն հանած
վարդապետներ եւ նրանց հետ համախորհուրդ եւ ձեռք ձեռք ձեռնարկում է
կաթողիկոսարանի վարդապետարանի բարձրացման աշխատանքին: Թուենք
մի քանիսը նրա հրաւիրած յայտնի ուսուցիչներէր. Յարութիւն վարդապետ
Բասենցի, Սահակ Ահալին, Ժեր Ղափանցին, Ներսէս տապը (Աշտարակեցի
կաթողիկոսի հօրեղբայրը), Բարսեղ Կեսարացին, Պետրոս Բերդումեան-Ա-
ղամալեան եպիսկոպոսը եւայլն:

Լէօն այս վերջինի մասին գրում է. «Սիմէոն կաթողիկոսի ժամանակ
ապրում էր Պետրոս եպիսկոպոս Բերդումեան-Աղամալեանը, որ հռչակուած
էր իբրեւ զիտնական աստուածարան եւ իջմիածնի դպրոցի փառքն ու պար-
ծանքն էր կազմում: Սակայն կենսադրական տեղեկութիւններ յուստորհա-
կան եկեղեցու այդ աստղի մասին մենք չունենք: Յայտնի է միայն, որ նա
Նախիջևանցի էր եւ ապրում էր Կ. Պոլսում: Ունենք նաեւ նրա դրումաքներէ
ցուցակը, ուր կան տասնից աւելի աստուածարանական շարադրութիւններ.
«Մեկնութիւն գրոցն Ծննդոց», «Մեկնութիւն Յորայ», «Մեկնութիւն Երզոց»,
«Մեկնութիւն Թղթոյն Պօղոսի առ Եփեսացիս», «Քարոզգիրք տարեկան» (2
հատորով), «Աղբիւր բացեալ յառակացն Քրիստոսի», «Ապաշխարան», «Պիրք
աղօթից» (2 հատորով), «Աստուածամանութիւն», «Կշիտ արդարութեան»,
«Երգարան»: Այս շարադրութիւններից մի քանիսը տպուած են, բայց ոչ
հեղինակի կենդանութեան ժամանակ»(5):

Պետրոս եպիսկոպոս Բերդումեան-Աղամալեանի բոլոր աշխատու-
թիւնները այժմ պահպանուած են Երեւանի Պետական Մատենադարանում եւ
գրանցուած են թիւ 2956, 175, 6610, 2, 2718, 5337 եւ այլ ձեռագրերի հա-
մարների տակ:

Վերոյիշեալ ուսուցիչները Սիմէոն Երեւանցու հեղինակութեամբ եւ
պաշտպանութեամբ ոգևորուած, չուտով մեծ եւ շնորհակալ աշխատանք
ծաւալեցին իջմիածնում: Սիմէոն Երեւանցու ուսումնական ճիգի մասին լը-
սենք հենց իրեն.

«Սա էր այր շնորհնկալ, առատամիտ, զիտնաշատ եւ ի իմաստու-
թեամբ, լաւապէս տեղեակ Հին եւ Նոր Կտակարանաց, եւ վարժ նրբից եւ
արտաքին գրոց, սնեալ եւ վարժեալ ի մանկութենէ ի ծոց Սրբոյ Աթոռոյս:
Սա ի սարկաւազութենէ անտի որքան յԱթոռս գտանիւր՝ ոչ դադարիւր ի
դասս ասելոյ, մինչեւ ի կաթողիկոսութեան եւս: Անձանձիր եւ անորոտունջ,
եւ մանաւանդ յորդորող եւ հրաւիրող ի յուսումնասիրութիւն: Այլեւ էր վարժ
բանաստեղծութեան արհեստից, եւ համեղարան ի շարադրութիւնս, որ եւ ի
սարկաւազութենէ անտի սա տայր գրազրաց Սրբոյ Աթոռոյս զմուսավառայս
եւ կարգաւորէր զարհեստս նոցին որպէս յատկապէս հայր եւ մատակարար
նոցին ի կաթողիկոսութեան եւս»(6):

(5) Լէօ, «Պատմութիւն», Հատ. Գ, էջ 900: Մսերեան, «Պատմութիւն կաթողիկոսացն
Իջմիածնի», Մոսկուա, 1876, էջ 250:

(6) «Ջամբո», վաղարշապատ, 1873, էջ 33-34:

էլ աւելի սատարելու համար Մայր Աթոռում ծառայուն շարժում դարձած կրթական գործին, Սիմէոն Երեւանցին Վարդապետութեամբ հիմնեց թղթի գործարան եւ տպարան: Նրա հետաւոր նպատակն էր Վարդապետարանի դարպասման հետ իջմիտներ դարձնել հայրենի գրականութեան եւ հայագիտութեան ամենաուշադրու կեդրոնը 4: մէկ անգամ ընդմիշտ փակել այն գործիչները, բերանը, որոնք Ամենայն Հայոց Հայրապետանոցը մեղադրում էին խաւարախրութեան եւ ծուլութեան մէջ: Երեւանցին ծրագրում էր հասնել եւ անցնել Կ. Պոլսում եւ Եւրոպայում գործող հայագիտական դանազան կեդրոններին:

Յովհաննաթանքից իջմիտներն փոխադրուելուց յետոյ Վարդապետարանը տեղաւորուել էր մի ընդարձակ սենեակում, որը այնքան էլ յարմար չէր ուսումնական նպատակների համար: Երեւանցին ձեռնարկեց մի նոր շէնքով ապահովելու Վարդապետարանը, որը աւելի նպատակաշարժար լինէր դպրոցական կարիքներին: Նոր դպրոցի շինութեան մասին «Ջամբուռ»-ում կարդում ենք. «Շինեաց զմոմատունան եւ զգարատունան ձմռան եւ ամռան յատուկ յատուկ պարսպօք ի հիւսիսակողմն յետ կոյս խցից միարանիցն, յարմար բաւ տեղւոյն եւ ըստ շինուածոյն, որպէս տեսնես: Ջի յատուկ զարատունն ներքարապի միարանիցն էր անյարմար ըստ տեղւոյն եւ ըստ կացութեան զպրացն, նեղ եւ նսեմ»(7):

ԺԺ Գարե 40ական թուականներին Շահխաթունեան եպիսկոպոս տեսել եւ նկարագրել է այս դպրոցը. «Սիմէոն կաթողիկոսի Երեւանցույ որ հոգ տարեալ եւ այնմ՝ եւս կառուցանել ի հիւսիսակողմն Տաճարին ի միջոց երկուց պարսպացն յարեւելս անդ մոմատուն՝ բաժանեալ ի նմանէ հաւատատուն որմով, եւ ժողովեալ անդր ըզմանկունս ժառանգաւորս Տաճարին՝ կարկեաց նոցա ուսուցիչս. ուրանոր շարունակեցաւ ուսումն եկեղեցական ընթերցուածոց եւ երաժշտութեանց, եւ ինչ ինչ արտաքին դասասացութեանց՝ բերականութեան, ճարտասանութեան եւ տրամարանութեան: Լինէր յայնժամ եւ ուսումն բարձրագոյն վարդապետական գիտութեանց՝ այն է, գրական աստուածարանութեան եւ մեկնութեան սուրբ գրոց: Յայնմիկ ուսման վարդապետաց եւ սարկաւաղաց վարժապետ յատկացեալ էր տկանաւոր մեծանուն եպիսկոպոսն Պետրոս Բերդումեանց կամ Աղամախեանց, Սահակ եպիսկոպոս Գեղամացի՝ որ եւ քաղցրանուաղ երաժիշտ»(8):

Սիմէոն կաթողիկոսի Ս. Էջմիածնի ժամանակի դպրոցի մասին խօսում է նաեւ Մսերեանը, եւ երախտագիտութեամբ յիշատակում, որ շնայած Ս. Էջմիածինը այդ ժամանակաշրջանում գտնուում էր Պարսից բարբարոսական տիրապետութեան ներքոյ, սակայն հոն դպրոցական գործունէութիւնը բնականոն շարունակուում էր մինչեւ Սիմէոն կաթողիկոսի վախճանումը:

(7) «Ջամբուռ», էջ 35:

(8) Յովհաննէս եպս. Շախխաթունեան, «Ստորագրութիւն Կաթողիկէ Էջմիածնի եւ Հինգ Գաւառացն Արարատայ», Էջմիածին, 1842, էջ 120-121: